

Љиљана Пешикан-Љуштановић: Лутка и обред

Лутка уопште, па и сценска, код нас се, готово по правилу, првенствено везује за децу, а тек потом за релативно апартне позоришне експерименте или, пак, културе удаљене од нас у простору и времену - попут далекоисточних позоришних форми, или народског сатирично-гротескног луткарског театра, типа Панча или Петрушке, те покладних и карневалских лутака и маски. Вероватно најређе, лутка "за одрасле" тражи се у далекој културној историји, у обредној пракси традиционалних заједница. Управо на Балкану, стицајем специфичних историјских околности, ови су се обреди, на широком простору и у низу разноликих форми, очували током XIX, а фрагментарно, у знатно мањем обиму, и до половине XX века.

Обреди који су, негде од зимске краткодневице до летње дугодневице, извођени да би се осигурало успешно отпочињање и развој годишњег циклуса "људске, скотске и земаљске" плодности, али и низ других обреда који су пратили значајне подухвате у животу појединца и заједнице, или су били спровођени за њихову заштиту - битно су повезани с коришћењем лутке и маске. При том, тешко је недвосмислено одредити где је у овим обредима граница између маске и лутке и да ли је ово разграничење уопште могуће успоставити.

С једне стране, среће се непосредна употреба лутке, која у обреду има врло значајну улогу. На пример, у источној Србији и деловима Бугарске сахрањивана је у време суше лутка од крпа, печене земље или сушених плодова - Герман - како би се изазвало падање кише. (Ако би киша почела неумерено да пада, Герман је ископан из земље.) Дакле, лутка не само да се користи у магијско-обредној манипулацији, већ има и битну властиту улогу, управо она треба да изазове (или прекине) падање кише.

Слично је и код "потређавања", обичаја који налаже да се, у случајевима када убрзо умру два члана породице, уместо трећег, који би према веровању морао умрети за њима, сахрани лутка. Овако употребљена лутка није само предмет који се даје, жртвује уместо човека, већ, превасходно, оно што може играти улогу човека, бити замена за њега у свету мртвих.

Донекле слична јесте и улога убијеног вука. Све до половине XX века, по Косову и јужној Србији очувао се обичај да млађи људи просе "на вучину", односно, да носе мртвога вука или његову сламом испуњену кожу на штапу, обилазе домаћинства, и кроз песму траже дарове:

Дајте вуку свега доста
Да не коље око моста.

Или:

Дајте вуку сланине,
Да не слази с планине.

Или:

Дајте вуку парице,
Да не коље јарице.

Дакле, вучја кожа или убијени вук не носе се само као доказ да треба наградити ловце који су га убили већ и као посредник, заштитник, онај ко ће, будући савладан, морати да штити заједницу која га је поразила, помажући јој да, преко њега, успостави са светом дивљине сложени однос дара и ударја

У свим наведеним случајевима лутка је предмет обредно-магијске манипулације која се заснива на анимистичким представама о њеној природи. Она, истовремено, јесте мртва (парчад тканине и сушени плодови, кожа или тело убијене животиње), али и "нешто сасвим различито". Ако су обред или магијска манипулација исправно изведени, лутка је и жива, довољно да успостави безбедан комуникациони мост с надмоћним силама: с даваоцима кише, светом мртвих, светом шумских демона.

Још сложенији однос маске - лутке - човека успоставља се у обредним поворкама попут коледарске, лазаричке, краљичке, додолске. С једне стране, рецимо, млађи мушкарац у потпуности покривен животињском обликом с роговима и упоље извртањем крзном, наоружан клепетушама и дрвеним оружјем, или девојчица свучена "гола до кошуље" и покривена гранама, лозама, цвећем, и ликом и именом (оала^[1] односно додола^[2]) постају носиоци, аниматори лутки, које имају своју у оквиру обреда установљену улогу. Када је реч о коледарима, у које спада оала, требало је да они растерају непријатељске демоне (караконцуле), учине безбедним рођење малог Бога (Божића) и ритуалну сахрану старога (Бадњака), те да тако допринесу напретку заједнице и успешном отпочињању годишњег циклуса плодности, док су додоле својом игром, кретањем по пољу и квашењем, по принципу имитативне магије, требале да изазову кретање облака и падање кише. С друге стране, битан део ове моћи оала или додола (или било која друга фигура из обредне поворке) имају, управо, због природе својих аниматора. Коледарске маске морају носити млађи мушкарци, додоле су, као и лазарице^[3], морале бити сексуално незреле девојчице (девојчица три пута иде у лазарице док се не уда), или, када је о краљицама^[4] реч, девојке дозреле за удају. Тек стапањем моћи образине, лутке и њеног аниматора, могло се у току обреда образовати нешто треће - медијатор који у право време ("у добар час") и како треба ("како се ваља") успоставља мост између људске заједнице и оностраног, *оног, другог* света, који је извор рађања, благостања, изобиља, здравља, али, исто тако, и смрти, беде и болести.

Обредна пракса, маска и лутка традиционалних култура нуде се луткарском театру не као могући предмет реконструкције, копирања, већ, пре свега, као извор богате ликовности, музичких ритмова, игре и као повод за "уозбиљење" лутке, за суочавање са свом сложеношћу њене генезе и значења која она носи.

Да је тако, потврдила је и представа *Митови Балкана*, коју је по сценарију и у режији Србољуба Станковића извела луткарска сцена Народног позоришта Тоша Јовановић из Зрењанина. Управо ова представа прва је у нас показала какве могућности архаична обредна пракса балканских народа нуди луткарском театру. Уз то, пионирски карактер и отклон од устаљене праксе нису били једини и примарни квалитети ове представе. Полазећи од календарских обреда плодност, митова о настанку света и вршећи својеврсну митизацију радне свакодневице човека, Станковић је успео да оствари оригиналну, естетски и значењски сугестивну представу. Управо смењивањем митско-обредне приче, попут игре додола, са савременим сегментима човекове свакодневице, какав је прављење снешка, даје представи прецизан ритам и значењску целовитост. Свакодневни, опстанку окренут људски рад сакрализује се и обременује сложеним симболичким значењима. Тако се алатке на сцени појављују и као продужетак људске руке и као отеловљење њене стваралачке моћи, а уздицање житног поља и косидба, иначе један од најупечатљивијих сегмената представе, обликовани су као свечани врхунац религијске и практичне делатности колектива - што су они за традиционалне заједнице којима се ова представа инспирисала одиста и били. Преплићући различите животне токове традиционалне заједнице, Србољуб Станковић је у *Митовима Балкана* стопио космичке и социјалне ритмове, сугестивно оцртавајући једну од могућих позиција човека и његове заједнице у природи и обликујући суштинску преплетеност и међусобну условљеност природних и социјалних ритмова и начина којима се они међусобно усклађују. Прва код нас, ова представа отвара тако увид у древне обреде као узор и инспирацију за појединачна остварења луткарског

театра, али и увид у могућу генезу лутке и њених многоструких функција - позоришних и осталих.

Напомене

1. Оала значи ала - демонско биће, што је улога једног од чланова коледарске поворке.
2. Предводница женске обредне поворке која призива кишу.
3. Девојчице које су ишле у обредну поворку на Лазареву суботу, недељу дана пре Ускрса.
4. Краљице су женска обредна поворка која је обилазила село и сеоски атар о Духовима, седам недеља по Ускрсу.